

lebilir. Şehzade tahta çıktığı zaman ders aldığı âlimlerden birini kendisine hoca olarak seçer ve bu kişi "hoca-i sultânî, padişah hocası" unvanıyla anılır, teşrifatta da şeyhülislâma denk kabul edilirdi. Bunların çocuklarının tahsilleri, göreve tayinleri ve kendilerine tanınan imtiyazlarla ilgili Fâtih Kanunnâmesi'nde yer alan ve giderek yaygınlaşmış gelişen düzenlemelere "Hocazâdeler Kanunu" denilmiştir. Kelime ayrıca bazı ailelere lakap olmuş, meselâ III. Murad'a şehzadelğinde ders veren Hoca Sâdeddin Efendi'nin soyundan gelen şeyhülislâm, kazasker ve âlimler "Hocazâde" lakabıyla anılmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Mühendis-hâne'nin öğretmenleri "hoca, hoca-i evvel, hoca-i sâni, hoca-i sâlis, hoca-i râbi" şeklinde derecelendirilmiş ve bunların en kıdemlisi olan hoca-i evvel "başhoca", diğerlerinden sonra gelenlere ise "halife" denilmiştir (Beydilli, s. 54 vd.). Osmanlılar'da daha önceki Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi bürokraside görevli memurlar hâcegân şeklinde anılmıştır (bk. HÂCEGÂN).

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ağa, bey, efendi unvanları yasaklanırken hocaların kullanılmasına resmîyette son verilmemiştir. Çok köklü bir anlam ve geleceği bulunan kelime halk arasında halen din alanında âlimler, imam-hatip ve vâizler, eğitim alanında ise özellikle orta dereceli okul öğretmenleri ve üniversite öğretim üyeleri için yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Hoca kelimesi günümüzde bir müslüman-Hint kastını da adlandırmaktadır. Aşağı Sind'deki Kachh ve Gucerât'ta yaşayan bu kastın mensupları XIV. yüzyılda İsmâiliyye mezhebine girdiler. Hocalar'ın büyük bir kısmı İsmâîlîler'in Nizârî koluna mensup olup bugün Ağa Han'a bağlıdır; az sayıda da Sünnî Hocalar vardır ve özellikle Bombay civarına yerleşmişlerdir. Yine Bombay ve Zengibar'da bulunan İsnâaşeriyye mezhebi mensupları birkaç binle ifade edilmektedir. İsmâîlîler'in Nizârî koluna göre mezhebe giren, fakat doğuştan hoca ("üstat" ve "efendi" anlamında) olmayan bir kimse sadece Nizârî koluna mensup bir İsmâîlî sayılır; yani Hocalık doğuştandır. Hocalar'dan biri başka bir din veya mezhebe geçerse Müslümanlık'tan çıkar, fakat Hocalığı devam eder. Bunun yanında Hoca bir erkekle Hoca olmayan bir kadından doğan çocuk da Hoca kabul edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Burhân-ı Kâti' Tercümesi*, II, 214-215; R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1881, I, 410; Steingass, *Dictionary*, s. 479; *Türk Lugatı*, II, 657; *Ferheng-i Fârsî*, I, 1447; Mes'ûdi, *Mürücü'z-zehab* (Abdülhamîd), IV, 248; Ferruhî-i Sîstânî, *Divân* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1328, s. 194; Minûçihri, *Divân* (nşr. Kazimirski), Paris 1886, s. 36, 53, 64, 65, 102, 125; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî - Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 216, 259; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtluğil), s. 218-219; İbn Bibî, *el-Evâmîrü'l-alâiyye* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 197; Abdülmü'min el-Hü'yî, *Rusûmü'r-resâ'il ve nücümü'l-fezâ'il* (*Ğunyetü'l-kâtib ve münyetü't-tâlib* içinde, nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1963, s. 9; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, VI, 13; *Kânunnâme-i Âl-i Osmân* (nşr. Abdülkadir Özcan, TD, XXXIII, [1982] içinde), tür.yer.; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 63, 72, 75, 76, 122, 130; Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 279-280; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 182-183; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 50-57; Halil Hatib Rehber, "Berhî ez Mevârid-i Kârbürd-i Lağab-ı Hâce tâ Karn-i Nehüm-i Hicrî", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî*, XXIII/3, Tahran 1976, s. 20-42; Pakalın, I, 845; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 291; "Hâce", DMF, I, 918; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XII, 787-789; M. Fuad Köprülü, "Hâce", *İA*, V/1, s. 20-24; W. Ivanow, "Hoca", a.e., V/1, s. 550-552; ed.. "Khwađja", *El'* (İng.), IV, 907; W. Madelung, "Khodja", a.e., V, 25-27.

DİA

HOCA ALİ RIZÂ

(bk. ALİ RIZÂ BEY).

HOCA DEHHÂNİ

Anadolu'da
divan şiirinin öncülerinden,
XIV. yüzyıl Türk şairi.

Elde bulunan tek kasidesinde Horasan'dan Anadolu'ya geldiğini ve tekrar oraya dönmek istediğini söyleyen Dehhânî'nin hayatı hakkında bilinenler kendisinin bu ifadesinden ibarettir. Hoca Dehhânî'yi ilim dünyasına tanıtan M. Fuad Köprülü'nün tesbitlerine göre şair, III. Alâeddin Keykubad zamanında (1298-1302) Anadolu'ya gelerek bu hükümdara intisap etmiş, onun sarayında bulunmuş, eğlence ve irfan meclislerine katılmıştır. Ayrıca sultan tarafından bir Selçuklu şehnâmesi yazmakla görevlendirilmiştir. Dehhânî'nin

sonraları izine rastlanmayan bu eseri Şikârî'nin *Târih*'indeki rivayete göre 20.000 beyitten meydana gelmekteydi. Devriyle ilgili olarak söz konusu kasidesinde yer alan bazı telmihler, son yıllarda Hikmet İlaydın tarafından farklı bir şekilde değerlendirilerek intisap ettiği belirtilen Selçuklu hükümdarının III. Alâeddin Keykubad değil I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) olması gerektiği ileri sürülmüştür. Aynı müellif, onun Farsça Selçuklu şehnâmesi yazdığına dair Şikârî'deki kaydın, Dehhânî'nin gerçekte böyle bir şehnâme yazmış olan şair Kânî'yi Tûsî ile karıştırılmasından ortaya çıkmış bir yanlış anlaşılma olabileceğine dikkat çeker (TDI., sy. 277 [1974], s. 769-774). Ömer Faruk Akün ise iki müellifin de Dehhânî'nin yaşadığı yıllarla ilgili faraziyelerinin yanlış yorumlardan kaynaklandığını öne sürmüştü ve bir manzumesindeki ipuçlarından hareket ederek onun 1361'de hayatta olduğunu söylemiştir (bk. bibl.).

XV. yüzyılda Ömer b. Mezîd'in *Mecmû-atü'n-nezâir*'i ile XVI. yüzyılda Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmiu'n-nezâir*'i gibi önemli nazîre mecmualarında şiirlerinin yer alması ve Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-küberâ*'sında kendisinden bir şiir örneği seçilmiş olmasının yanı sıra Hatiboğlu'nun, Hacı Bektâş-ı Vefî'nin makalelerini tercüme ettiği *Bahrü'l-hakâ'ik* adlı eserinde adının bazı ünlü Türk şairleriyle birlikte anılması, Dehhânî'nin şöhret ve etkisinin sonraki yüzyıllarda da sürmüştü olduğunu göstermektedir.

Köprülü, Dehhânî'yi Anadolu'da "İladîni klasik şiirin başlangıcı" olarak gösterir. Döneminde hemen bütün şairlerin dinî-tasavvufî konulara yönelmesine karşılık Dehhânî'nin şiiri bahar, gül, içki meclisleri gibi dünya zevklerini; hasret, arzu, heves, içli şikâyetler halinde dünyevî aşkın çeşitli tezahürlerini, hayatın geçiciliğini, bu yüzden içinde bulunulan zamanı hakıyla yaşamak gerektiğini yer yer şuh bir eda ile aksettirir.

Az sayıdaki şiirlerinde daha sonraki yüzyıllarda karmaşık mazmunlar haline gelecek olan teşbih ve istiarelerin yalın ve ilkel bir tarzda zengin örnekleri görülmür. Bu bakımdan Dehhânî'nin manzumeleri klasik Osmanlı şiirinde İran tesirinin görüldüğü ilk örnekler sayılmıştır. Dehhânî'nin şiirlerinin ifade ve teknik bakımından aynı devirdeki diğer Anadolu Türk şairlerine nisbetle daha başarılı olduğu kabul edilmektedir. Onun divan tarzının te-

mel özelliklerini yansıtan şiirlerindeki nazım tekniğiyle dil ve muhteva, Anadolu'da bu şiirin kendisinden önce başka müessislerinin yetişmiş olabileceğine de işaret sayılmaktadır.

Dehhânî'nin bugüne kadar ele geçen şiirleri bir kaside ve altı gazelden ibaret olup toplam yetmiş dört beyittir. İki gazeliyle kasesinin bazı parçaları ilk defa Köprülü tarafından yayımlanmış, bunlara daha sonra Ömer b. Mezîd'in nazîre mecmuasında bulunan dört gazel daha ilâve edilmiştir. Mecdut Mansuroğlu, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir nazîreler mecmuasında rastlanan üç gazeli, son beyitlerindeki "dehânî" kelimesinin "Dehhânî" mahlasının vezin gereği değiştirilmiş şekli olabileceği düşüncesiyle Dehhânî'nin şiirleri arasına katmıştır (TM, VII-VIII [1942], s. 101-104). Bunun isabetsizliği Köprülü tarafından ortaya konmuşsa da (TTK Belleten, VII/27 [1943], s. 396) Mansuroğlu bu üç gazeli Dehhânî'nin diğer şiirleriyle birlikte ayrıca neşretmiştir. Daha sonra bu gazellerden birinin XV. yüzyıl şairi Resmî'ye, diğer ikisinin de Kemalpaşazâde'ye ait olduğu tesbit edilmiş ve Dehhânî'ye ait olduğu bilinen bütün şiirler bazı filolojik düzeltmeler, bir indeks-sözlük ve orijinal nüshanın fotokopisiyle birlikte yayımlanmıştır (İlaydın, TDL, sy. 277 [1974], s. 765-774; Ömer Aşım Aksoy Armağanı, s. 138-139).

BİBLİYOGRAFYA :

Ömer b. Mezîd, *Mecmûatü'n-nezâir* (nşr. Mustafa Canpolat), Ankara 1982, s. 26, 32, 42, 54, 133; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 317-320; a.e., İstanbul 1981, s. 270-272, 337-338; a.mlf., *Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1934, s. 6-7, 21-23; a.mlf., "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri, Hoca Dehhânî", *HM*, sy. 1 (1926), s. 4-5; a.mlf., "Selçukîler Devri Edebiyatı Hakkında Bazı Notlar", a.e., sy. 103 (1928), s. 4; a.mlf., "Anadolu Selçuklularının Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 396-397; a.mlf., "Ottoman Turkish Literature", *EL*, VIII, 940; Mecdut Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhânî ve Manzumeleri*, İstanbul 1947; a.mlf., "Anadolu Metinleri XIII. Asır II: Dehani", *TM*, VII-VIII (1942), s. 101-104; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 108-109; Banarlı, *RTET*, I, 344-346; Hikmet İlaydın, "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Aşım Aksoy Armağanı*, Ankara 1978, s. 137-176; a.mlf., "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", *TDL*, sy. 277 (1974), s. 765-774; Ömer Faruk Akün, *XII. TTK Bildiri Özetleri*, Ankara 1994, s. 57-58; a.mlf., "Divan Edebiyatı", *DİA*, IX, 393; "Dehhânî, Hoca", *TA*, XII, 435; Fahir İz, "Dehhânî, Khodja", *EJ²* (Fr.), II, 207; "Dehhânî", *TDEA*, II, 222-223.

İSMAİL ÜNVER

HOCA FAKİH MESCİDİ ve TÜRBESİ

Konya'da XIII. yüzyıla ait
Selçuklu külliyesi.

Şehrin batısında günümüzde Hoca Fakih adı verilen semtte, Yaka bağlarına giden yolla Beyşehir'e giden yolun ayırım yeri yakınında bulunur. Son zamanlara kadar hangi yapılardan meydana geldiği tam olarak bilinmeyen külliye'nin şer'iyye sicil defterlerinde yer alan iki tamirat kaydından mescid, zâviye, türbe, hamam, ahır ve bahçeden teşekkül ettiği öğrenilmiştir; halen bunlardan sadece bir avlu içine alınmış olan mescitle türbe mevcuttur. Külliye, Anadolu Selçuklu devrinin büyük mutasavvıflarından Türkmen dervişi Ahmed Fakih Kutbüddin'in (bk. AHMED FAKİH) şehrin dışına yaptırdığı zâviyesinin etrafında oluşmuştur.

Akyokuş tarafına açılan avlu kapısının üstteki basık kemer şeklinde oyulmuş üç mermer blok çevirir. İbrahim Hakkı Konyalı kapı kitâbesinin 1909'da çalındığını söylemektedir. Kapının üzerinde bulunan çini kalıntıları buranın eskiden mavi çinilerle kaplı olduğunu gösterir. Kapısının sağında bir sarnıç, solunda ise akmayan bir çeşme bulunmaktadır. Avlu duvarları daha önceleri kerpiç iken son tamir sırasında taştan yapılmıştır.

Avlu kapısından 14 m. içeride ve bir bahçenin ortasında yer alan mescitle türbenin mimari değeri yoktur. Mescidin son cemaat mahalli, dört âdi ağaç direk üzerine bindirilmiş ahşap örtülüdür; buraya harimden kible duvarında da olduğu gibi

iki sıra halinde dört pencere açılır. Giriş kapısının söveleri beyaz, kemeri ise birbirine zıvana şeklinde geçirilmiş beyaz ve mor mermerlerden yapılmıştır. Küçük bir alana oturan mescidin aslında türbe met-hali olduğu ve zâviye yıkıldıktan sonra bu şekle getirildiği sanılmaktadır. Tamirat kayıtlarından, eskiden yapının üzerini dört duvara ve iki ahşap direğe oturan bir kara damın örttüğü öğreniliyorsa da bugünkü örtü çatı şeklindedir. 1678 yılı kayıtlarında da örtünün 59,5 tahta kurşun levha ile kaplı Karamanî çatı olduğu, bu tamirat sırasında levhalardan eksilen 31,5 tahtanın tamamlandığı, 137 m. bahçe duvarının ve gereken diğer yerlerin yenilediği yazılıdır (*Konya Şer'iyye Sicil Defteri*, XXIV [C-32], s. 162/1). Bu tamirden sonra yapılan ikinci ve daha kapsamlı bir yenileme işleminde ise 12.700 kerpiç, yirmi beş araba kamyaz ve yeterli kadar ağaç malzeme kullanılmıştır (a.g.e., XXXVIII [D-19], s. 282/2).

618 (1221) yılında vefat eden Ahmed Fakih Kutbüddin adına aynı yıl Şeyh Ali-man (Alaman) tarafından yaptırılmış olan türbe (Totaysalgır [1944], s. 33) batı yönünden mescide bitişiktir ve aralarında bir kapı bulunmaktadır. Bu kapının üstündeki Selçuklu sülüsü ile yazılmış dokuz satırlık Arapça kitâbenin aslında mezar sandukasına ait olduğu sanılmaktadır (kitâbe metni için bk. *DİA*, II, 66). Kare planlı türbenin üzerini tuğla ile örülmüş, eteği mukarnaslı kubbe örter. Duvarlar moloz taştan yapılmış, dışarıdan muntazam kesme taşlarla kaplanmıştır; taban altıgen tuğla döşelidir. Binanın üç cephesinde iki sıra halinde altı pencere bulunmak-

Hoca Fakih Mescidi ve Türbesi ile türbenin kitâbesi - Konya

